

LISZKA JÓZSEF

## ...távoli kűrthöz a bálványt...\*

A szakrális kisemlékek jelrendszereihez  
Szimbólum, attribútum, ornamentum, dekórum

---

JÓZSEF LISZKA

...távoli kűrthöz a bálványt...\*

Contributions to the Sign Systems of Small-sized Sacral Monuments. Symbols, Attributes, Ornaments, Decors

\*(Lyrics by Parti Nagy Lajos)

Keywords: small-size sacral monuments; symbols; attributes; ornaments; decors; bunch of grapes

---

...nemcsak a vak harmonikásnak  
kell a távoli kűrthöz a bálványt,  
a hajót, a csodát kitalálni.

(Parti Nagy Lajos)

Néhai atyai barátomtól, a müncheni Vajda Lászlótól kaptam egykor egy verseskötetet: *Fél korszó hiány*. A Pécssett, 1980-ban a megjelent antológia négy (akkor) fiatal költő (Parti Nagy Lajos, Csordás Gábor, Meliorisz Béla, Pálinkás György) verseit tartalmazza, 1982-ben dedikálva, alighanem Csordás Gábor által Vajda Lászlónak: „*Vajda tanár úrnak, a kitűnő és hatásos műfordításért barátsággal...*” Vajda a dedikálás körülményeiről jó két évtized távolságában semmire nem emlékezett. Pedig a szöveg valamilyen müncheni felolvasóestre utalhat, ahol ezek szerint Vajda, nem állítanám, hogy rá jellemző módon, valamiféle tolmácsi, „műfordítói” szerepet is vállalt. A kötetben található apró korrekciók, a felolvasást segítő jelek, kivétel nélkül Parti Nagy Lajos verseiben. Egyik találkozásunk alkalmával megkérdeztem a szerzőt, mit tud erről a valószínűsíthető müncheni útról. Semmit. Aztán utódedikálta nekem is „*ezt a nagyon régi és különleges példányt*”. Mindezt azért hozom most szóba, jó nagy távolságból nekifutva az alább kibontandó témának, hogy érzékeltessem, milyen esetleges az emberi emlékezet,

---

\* A tanulmány A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára című APVV-20-0336 projekt keretén belül készült. Tento príspevok vznikol s podporou projektu APVV-20-0336 Premeny spoločnosti Maďarov na Slovensku za posledných sto rokov, s osobitným dôrazom na ich každodennú kultúru.

s mily vékony jégen araszolgatunk egy-egy jelenség meghatározása, magyarázata során. Egy kérdésre (jelen esetben egy dedikáció háttere megvilágítására) az egykori nyilvánvaló aktőrök sem tudtak érdemleges választ adni. S akkor mi meg próbálkozzunk olyan jelek, jelképek stb. értelmezésével, magyarázatával (*vak harmonikásként távoli kűrthöz a hajót kitalálni!*), amelyeknek eredeti értelme a valóban távoli múlt kódéba vész. Mindamellett nem gondolnám eleve hamvában holt kezdeményezésnek az ilyen, kísérletet is lehet tenni, írni efféle esszét, de csak annak tudatában, hogy (egy másik nagyot, a nyelvész Pais Dezsőt idézve, aki etimológiai eszmefuttatásait olykor a következő, immár szállóigévé nemesedett mondattal zárta) „*más megoldás is elképzelhető*”.

## 1.

*...ha minden problémáról azonnal eszembe jut,  
hogy mások mit mondtak róla, és hol,  
akkor nem fogok többé a kérdésen a magam fejével gondolkodni.*

(Heller 2015, 7. p.)

Heller Ágnes gondolata kiválóan mutatja meg a filológus gúzsba kötöttségét. Amennyiben a vizsgált jelenség minden egyes szakirodalmi lenyomatát számba és figyelembe vesszük, akkor rossz esetben a keletkezett végeredmény, a szöveg hemzsegni fog a *mindazonáltal, ezzel szemben, mindamellett, illetve, másrészt, viszont, noha, ellenben...* típusú szavaktól, szófordulatoktól, miközben a végén valahogy mégiscsak „igazságot kell tenni”, s persze nagyon jól tudjuk, hogy örökérvényű igazság nem létezik. Viszont (és már helyben is vagyunk: *viszont!*) mégsem lehet csak úgy belescapni a lecsóba, mégiscsak kellenek kapaszkodók, cölöpök, amikre támaszkodva, de legalábbis mutatva az ember saját véleményét fogalmaz meg. Nem gondolhatta (és nyilván nem is gondolta) ezt másképpen Heller Ágnes sem.

És hát azért van itt még valami. Egy *másrészt*. Gondoljunk bele, micsoda sziszifuszi küzdelem a miénk ezekkel a fránya forrásokkal és szekundér irodalommal! Esély nincs rá, hiszen fizikai képtelenség, hogy mindent elolvassunk (nyelvi korlátok!), áttekintsünk, megemésszünk (az idő, a határidők, de azon túlmenően az emberi élet záros keretei!), s a legvégén valami rendet teremteni, konklúziót levonni egyáltalán megkísérelhessünk. Mint tengerbe (melyik tengerbe?) merített (mekkora lyukú?) háló, amiben ez-az fennakad, de nyilván nem minden, s az sem mindegy, hogy hol (a part közelében? a nyílt tengeren? lagúnákban?) és mikor (hajnalban? rekkenő napsütésben? éjszaka?) merített a halász. Ha csak jelen témát, a szimbólumok problematikáját hozzuk példának, kétségtelen, hogy csakugyan parttalan a (szak)irodalma. Kizárólag saját polcomon bő kéttucatnyi könyvet foghatok kézbe, amelyek (magyarul, szlovákul, csehül, németül) a mindenkor rejtélyes jelképek elemzéseit, értelmezéseit, (bele)magyarázásait kínálják. És most a különféle enciklopédiák, lexikonok megfelelő címszavairól még nem is beszéltem. Ez pedig csak néhány homokszem a Szaharából, vagy hogy előbbi példánk

nál maradjunk csepp a tengerből. Ellenvethető, hogy de hát a cseppben köztudomásúlag ott a tenger! Igen, valamiféle ott van, csak melyik? A csendesen fodrozódó? a háborgó? a zavaros? a kristálytisza vízű? Visszatérve az eredeti példához, a szimbólumok világához: esély nincs rá, hogy minden eredményt és „eredményt” megismerjünk, áttekintsünk. Na jó, a nagy számok törvénye alapján, egy bizonyos mennyiségű vélemény ismerete elvileg mégiscsak közelít a valósághoz. Ami viszont a természettudományokban működik (vajon?), nem biztos, hogy érvényes a humán diszciplínákra is, hiszen a „mintából” kimaradhat egy olyan szempontot felvillantó közlemény, amely adott esetben az összes eddig ismertet felforgathatja. Legalább két variánsa ismeretes annak a metaforának, amely egy nyilvános fürdő öltözőfülkéje deszkaoldalába, vagy egy futballpálya deszkapalánkjába fúrt lyukon keresztül leskelődő kamaszok látómezőjének behatároltságához hasonlítja a világról szerzett ismereteink távlatosságát. Vagy inkább: távlattalanságát. Nos, a példa jelen esetben is érvényes. Csak annyit érzékelhetünk, amennyit a szűkebbre vagy tágabbra, de a dolog természetéből adódóan inkább szűkebbre fúrt nyílás keretei lehetővé tesznek. A „tudósok”<sup>1</sup> (tudatosan vagy öntudatlanul) szeretnek a mindentudó alakjában tetszelegni, amiben, sajnos, nem áll módomban kollegiális lenni. Korlátainkat be kell látni és ismerni, s ez (felfogásom szerint) semmit nem von le egy adott írás értékéből. Amennyiben gondok lehetnek a szöveggel, akkor az nem az ilyen egyenes beszéd. Szerintem.

A következőkben tehát, a filológiai teljesség igénye nélkül,<sup>2</sup> néhány, az alcímben jelzett jelenséget (illetve fogalmat) kísérlek meg tisztázni. Látszólag többé-kevésbe vilá-

- 
- 1 *Az utolsó magyar tudós Brassai Sámuel volt, gyerekek, szokta* László Gyula professzor egyetemi előadásain emlegetni. *Nem vagyunk mi már tudósok, legfeljebb kutatók. S ha valaki önmagát nevezi annak, az az önreflexió még súlyosabb hiányával küszködik.* Nos, valahogy én is így látom ezt a kérdést.
  - 2 Itt jegyzem meg, hogy noha a kurrens kézikönyveket, lexikonokat természetesen használtam, a következőkben az egyes címszavak konkrét hivatkozási helyeire viszont külön apparátusban csak indokolt esetben utalok. Ezek könnyedén kikereshetőek, ellenőrizhetőek. Alapvetően a következő munkákról van szó:  
Dávid 2002; Der Kleine Pauly; EAS 1995; LCI 1974; LdK 1968–78; LThK 1957–65<sup>2</sup>; Seibert szerk. 1986; Zádor–Genthon szerk. 1965–1968.  
*Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska.* Internetes hozzáférés: <https://www.ludovakultura.sk/encyklopedia/>  
*Keresztyén bibliai lexikon.* Internetes hozzáférés: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-keresztien-bibliai-lexikon-C97B2/>  
*Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezka 1. svazek: Biografická část; 2–3. svazek: Věcná část.* Praha: Mladá Fronta 2007.  
*Magyar katolikus lexikon.* Internetes hozzáférés: <http://lexikon.katolikus.hu/>  
*Magyar néprajzi lexikon.* Internetes hozzáférés: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/>  
*A magyar nyelv értelmező szótára.* Internetes hozzáférés: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/>  
*A magyar nyelv nagyszótára.* Internetes hozzáférés: <http://nagyszotar.nyud.hu/dictsearch.html?query=attrib%C3%BAtum>

gosan el lehet különíteni ezeket egymástól, miközben a vonatkozó irodalom számomra elérhető szegmentumát olvasva lehet, hogy mégsem olyan egyszerű a helyzet? Az alábbiakban először távolabbról indítva a jelzett négy fogalom (a szimbólum, attribútum, ornamentum és dekórum) általános körülírására, meghatározására teszek kísérletet, majd a következőkben egy konkrét motívum, a szőlőinda, szőlőfürt, szőlőtő motívuma példáján próbálom meg a korábban meghatározottakat aprópénzre váltani.

## 2.

Csak bot és vászon,  
de nem bot és vászon,  
hanem zászló.

Mindíg beszél.  
Mindíg lobog.  
Mindíg lázas.

(Kosztolányi Dezső)

Megelőlegezve a később kifejtendőket a vizsgálandó fogalmakat két csoportba osztva, először a véleményem szerint szélesebb érvényességű *ornamentum* és *dekórum*, majd a szűkebb jelentéstartamú *szimbólum* és *attribútum* értelmezésére teszek kísérletet. Hangsúlyozom, hogy az egymásutániség vagy az egymásból következőzés nem feltétlenül érvényes a vizsgált jelenségekre.

Az *ornamentum* tűnik a legszélesebb jelentéstartalommal bíró fogalomnak. Maga a szó a latin *orno* (= ékesíteni, díszíteni) igéből származik. A belőle képzett hasonló jelentésű főnevek az *ornamentum*, a németesen csonkított *ornament*. A 19–20. század fordulója után „lábrakapott ornemens teljesen rossz, lehetetlen képzés”. (Tafner 1915, 209. p.) A szak- és a köznyelv *ornamentum* alatt általában valamilyen használati tárgyon, épületen stb. ábrázolt, olyan, olykor valószerű, máskor a növény- vagy állatvilágra, geometrikus előképekre visszavezethető, többé-kevésbé stilizált díszítményt, díszítménysort ért, amely a tárgynak célját, rendeltetését is kifejezheti, s adott esetben bizonyos jelképes üzenet hordozója is lehet. Utóbbi, mivel jómagam is ezt az álláspontot képviselem, külön is hangsúlyozom. Noha sok esetben igaz lehet (főleg az ún. népművészetben), hogy az *ornamentum* tartalmilag kiüresedett díszítőelem, ez (hangsúlyosan) a jelen vizsgáldásaink fókuszában álló szakrális művészet, jelesen a szakrális kisemlé-

---

Magyar zsidó lexikon. Internetes hozzáférés: <https://mek.oszk.hu/04000/04093/html/>

A Pallas nagy lexikona. Internetes hozzáférés: <https://mek.oszk.hu/00000/00060/html/index.html>

Ókori lexikon. Internetes hozzáférés: <https://mek.oszk.hu/03400/03410/html/>

[utolsó megtekintések: 2022.09.28. – 2022.10.12.]

kek esetében) egzakt módon nem bizonyítható. Számos példáját lehet hozni olyan ábrázolásoknak, amelyeknek eredeti jelentését, üzenetét a mai (átlag)szemlélő jóllehet már nem képes dekódolni, viszont nem állíthatjuk, hogy a készítésük idejében is ez lett volna a helyzet. Marosi Ernő az ornamentum széles körű bemutatására vállalkozó szócikkében bemutatja a póniki plébániatemplom 1500 körül készült szentségtartó fülkéje keregetését, amely két oldalról kinövő, majd fent összeboruló, fürtökkel terhes szőlőtöveket és -indákat ábrázol. Az elhelyezés okán teljes biztonsággal állíthatjuk, hogy ez a motívum ne célzatos lett volna, és cáfolhatjuk, hogy mindössze díszítőelemként került volna az alkotásra. (Marosi 2011, 223. p.) Jelentéssel (ha úgy tetszik: üzenettel) bíró ornamentumról (leszűkítve: szimbólumról), nem pedig dekórumról van tehát szó.

Utóbbi, a *dekórum* (ami a latin *decorum*-ból jön, és díszít, díszítményt, érdemrendet, kitüntetést jelöl), sok szerző szerint az ornamentumtól megkülönböztetve inkább elvont, öncélú díszítményként fogható föl, míg mások voltaképpen egymás szinonimáinak tekintik őket. A fentiekből egyértelmű, hogy magam is az előbbi, megkülönböztető állásponton vagyok, miközben nyilvánvaló, hogy lehetnek átfedések. A kereszt motívumáról olykor eldönthető, hogy a díszítésen kívül van-e (volt-e) külön üzenete, máskor viszont nem.

A másik, némileg szűkebb jelentéstartományú kifejezéspár egyike, a *szimbólum*, görög eredetre vezethető vissza. A *szümballein* (= összeegyeztetni) igéből képzett *szümbolon* eredeti jelentése odaállítás, melléállítás, közeledés, ráismerési jel. „A görögök használatában a kifejezés azt a felismerési eszközt jelentette, melyet úgy képeztek, hogy egy tárgyat – legtöbbször egy ércpénzt – szabálytalanul két darabra törtek, az egyik darab tulajdonosa a másik birtokosával felismertette magát a két töredék összeillesztésével.” (Santarcangeli 1972, 318–319. p.) Átvitt értelemben aztán a *szümbolon* (szimbólum) kifejezéshez már az antikvitásban különféle jelentéstartományok ragadtak, köztük a mai értelemben vett jelkép is. Ez a görögöknél például az istenek megkülönböztető jelvényeit is jelentette, amit aztán később a latin *attributum* pontosított, illetve (idővel) szűkített. (Szerdahelyi 1992, 302. p.) Noha „a szimbólum minden meghatározási szándéknak ellenáll”, hogy ismét Paolo Santarcangeli szellemes előadására utaljak (Santarcangeli 1972, 321. p.), valamit mégiscsak kell mondani, ezért alaposan leegyszerűsítve a kérdést, a szimbólumot tehát valamely jelenség képileg megfogalmazott, általánosító lenyomata, viszonylag könnyen értelmezhető jelképeként lehet felfogni. A jel és a jelkép, különben indokolt, különbségtéves kifejtésétől helyszűke miatt most tekintsünk el. Fontos szempont, ahogy Dávid Katalin megfogalmazta, miszerint „...a jelkép mindig túlmutat önmagán, nem róla van szó, hanem arról, amire utal” (Dávid 2002, 7. p.), magyarul, többet fejez ki, mint amit maga a jelképnek felhasznált tárgy, annak ábrázolása önmagában jelentene. Lásd a jelen alfejezet mottójául szolgáló gyönyörű Kosztolányi-sorokat! Mindebbe én azt is beleérezem, hogy egy adott ábra (objektum, motívum) szimbólumértéke, jelentése a kontextustól, a helyi jelentés-tértől sem független.<sup>3</sup> A királyi korona emberi

3 Kicsit más összefüggésben a Voigt Vilmos által „jelcsoport”-nak nevezett jelenségre rímel ez:

fejen például a hatalmat, boldogságot szimbolizálja. Párnán elhelyezett s valaki által valakinek átnyújtott korona a hatalom, a fennhatóság átadását jelenti, míg a földön heverő, esetleg láb alatt levő királyi korona a világi hívságok megvetését, az alázatot fejezi ki. Tövises indákkal behálózott korona a hatalommal járó mérhetetlen terhek jelképe és így tovább. (vö. Henkel–Schöne 1996, 1258–1265. p.)

Sándor Iván, igaz, nem tudományos definícióként, hanem egyik regényén végighúzó alapvetésében valami hasonlót mond, mint Dávid Katalin, de bizonyos értelemben azon túllépve, hiszen azt állítja, hogy „a tárgyak olyan jelek, amelyek túlmutatnak önmagukon”. (Sándor 2018, 199. p.) Ez a szakrális kisemlékekre szinte par excellence érvényes, hiszen azok, miközben számos jel, jelkép, attribútum hordozói, önmagukban is jelek, térben és időben. Itt említendő továbbá a jelnek készült és akként is funkcionáló, valamint az eredendően nem jelnek szánt, idővel mégis azzá minősült objektumok problematikája. Előbbire konkrét példát szinte nem is kell mondani, az utóbbira viszont lehet egy régi, eredeti funkcióját elveszített ártézi kút, vagy egy öntöttvas pum-pás kút, gémeskút, malomkerék stb., amelyek bizonyos körülmények együtthatása nyomán szimbolikus jelentőségre tettek szert, s valóban önmagukon túlmutatva jelképeznek valamit. Természetesen nem feltétlenül ugyanazt. Egy, a település peremén, patakparton felállított malomkő egykori malom, tágabb értelemben a térség (talán elhalványult) régebbi gazdálkodási berendezkedésének emlékét őrzi, míg a Szent Flórián társaságában ábrázolt malomkő a későbbi szent mártírhálálának körülményeire utal.

A szimbólumokat érdemes megkísérelni tagolni, mégpedig a bibliai eredetűekre vagy vonatkozásúakra (azon belül Ó- és Újszövetség), kifejezetten vallási hátterűekre, valamint általánosakra, a profán életben is helyet kapó szimbólumokra. Ismételten hangsúlyozni kell viszont, hogy ugyanaz a motívum más-más összefüggésrendszerben is felbukkanhat, és szimbólumként nem feltétlenül pontosan ugyanazt jelöli. Könnyű belátni, hogy egy nyilvánosház fényreklámjaként villódzó szív-motívum nem ugyanazt jelképezi, mint az esküvői rekvizitumokon felbukkanó szív, vagy a szív formájú sírjelek üzenete (miközben azok jelentése történetileg is változhat) más, mint a Hétfájdalmú Szűzanya hét törrel megsebzett szíve.

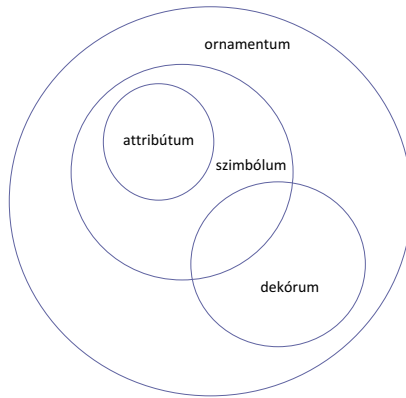
A legutóbbi példa át is segít bennünket a negyedik jelenségcsoportba tartozó *attribútum*-hoz, ami voltaképpen szintén szimbólum, de egy adott (általában mitológiai) személy identitásának kifejezője. A latin *attribuere* (= részesíteni, tulajdonítani) szóból vezethető le. A görög isteneket jelképek (Zeuszt a villám, Poszeidónt a szigony, Démétert a gabonakalászok stb.) különböztették meg egymástól. A római istenek nagyjában-egészében a korábbi görög előképeket másolták, majd a kereszténység a szentjei megkülönböztetésére alkalmazott, immár attribútumnak nevezett jeleket. Ebben a körben, durván leegyszerűsítve beszélhetünk általánosabb attribútumokról, amely

---

„ugyanaz a 'jel' akkor értelmezhető, ha tudjuk, mely jelcsoport részeként került elő”. (Voigt 2011, 23. p.)

több, hasonló sorsú szentet is jegyez (pl. a mártírhálált [is] kifejező palmaág megjelenhet Alexandriai Szent Katalin, Szent Lúcia, Nepomuki Szent János vagy Szent Tekla ábrázolásain), valamint többé-kevésbé egyedi attribútumokról (pl. Szent Flórián kezében a sajtár, dézsa, ritkábban amfora). A szimbólum és az attribútum egymáshoz való viszonyával kapcsolatban megjegyzendő, hogy míg az azonos (vagy nagyjából azonos) jelentésű szimbólumok egymással voltaképpen felcserélhetők, az attribútumok általában nem válthatók ki mással. Jóllehet nem minden szituációban, de a szív mint a szerelem, szeretet jelképe például helyettesíthető almával, jázminnal, Ámor-figurával, galambpárral stb., viszont a szív mint attribútum, teszem azt a Fájdalmas Szűzanya vagy Medárd püspök esetében nem váltható ki más szimbólummal.

Ha a négy, fentebb vázlatosan bemutatott fogalom egymáshoz való viszonyát próbáljuk értelmezni, megérteni, akkor meglátásom szerint az ornamentum értelmezhető valamiféle, a jelentéstől, üzenettől, funkciótól független *ábrázolásként*,<sup>4</sup> tehát ez tekinthető a legnagyobb halmaznak. Ezen belül helyezkednek el a jelképek (szimbólumok) és a jelentés nélküli, mindössze díszítőelemként funkcionáló dekórumok. Miközben a szimbólumok részét képezik az attribútumok (ahogy fentebb már utaltam rá: minden attribútum egyszersmind szimbólum, de nem minden szimbólum attribútum), és bizonyos alakulási folyamat során a szimbólumok kiüresedhetnek, s jelentéstartalom nélküli, tiszta díszítőmotívumokká, dekórumokká válhatnak.<sup>5</sup> Egyelőre csak elméletileg tudom kijelenteni, hogy adott esetben tartalom nélküli dekórumok is átalakulhatnak szimbólumokká. Sematikusan ábrázolva ez valahogy így nézhet ki:



- 4 Ábrázolás alatt nemcsak a természeti formák leképezését, visszaadását, hanem akár elvont fogalmak megjelenítését, jelképek, szimbólumok formájában történő felmutatását érte.
- 5 Itt Leopold Schmidt *hit nélküli szokás* (= *Brauch ohne Glaube*) terminusára hívom fel a figyelmet, amely tágabb értelemben nemcsak a tartalmukat, funkciójukat, korábbi szerepüket veszített szokásokra, hanem minden, eredeti küldetését, értelmét veszített kultúrjelenségre, így a szimbólumok kérdéskörére is vonatkoztatható. (Schmidt 1966, 293. p. Vö. Liszka 2016, 57. p.)

## 3.

...mindenhol dúsan csüngtek a fürtök...

(Homérosz: *Dionüszoszhoz*)

A továbbiakban egy konkrét példa, a szőlő (szőlőtő, -inda, -fürt) ábrázolásait, jelentés- és funkcióváltásait kísérem meg, korlátozott mennyiségű irodalomra támaszkodva áttekinteni. Az antikvitásban, talán keleti gyökerekből táplálkozva a görög Dionüszosz alakjához kapcsolódik a szőlő. A mítosz alapján a felnőtté cseperedett félisten, Dionüszosz szőlőt ültetett, bort készített és erre megtanította az emberiséget. Fokozatosan, noha nem zökkenőmentesen Attikában, majd a környező területeken is gyökeret vert, megerősödött és felvirágozott a kultusza. Témánk szempontjából nem szükséges a személyéhez kapcsolódó egész szövevényes és talányos narratíva-komplexumot tárgyalni. (vö. Németh-Ritoók-Sarkady-Szilágyi 2006, 394. p.) Csupán egy mozzanatot szeretnék kiemelni, amelynek képi megfogalmazása is van, s ahol a szőlő mint jelkép (sőt, talán attribútum) tanulságosan tetten érhető. A történetet az egyik homéroszi Dionüszosz-himnusz alapján Kerényi Károly és Trencsényi-Waldapfel Imre is elmeséli. (Kerényi 1967, 273–274. p.; Trencsényi-Waldapfel 1983, 180–181. p.) Sűrítve a következőkről van szó. A tengerparton tartózkodó fiatal, bíborköpenyes Dionüszoszt, mivel királyi sarjnak nézik, busás váltáságdíj reményében kalózok ejtik foglyul. A hajón több csoda is történik vele: először is nem tudják megkötözni, a kötelékek minduntalan lehullanak róla, majd ambróziaillatú bor lepi el a bárkát. A továbbiakban pedig

...a vitorlatetőn szétterjedt nyomban a szőlő,  
itt meg amott, mindenhol dúsan csüngtek a fürtök,  
s árbocukon feketén kígyózva szaladt a borostyán...<sup>6</sup>

A fedélzeten megjelent oroszlán és medve kergette rettegésbe, majd a vízbe, ahol delfinekké változtak, a megrémült legénységet.

A történetnek a megszólalásig pontos, s mivel sokat publikált, közismertnek is remélhető képzőművészeti lenyomata van, mégpedig a neves athéni fazekasmester és vázafestő, Exékiasz Kr. e. 530 körül készült, jelenleg a müncheni Állami Antik Gyűjteményekben (*Staatliche Antikensammlungen*) található, fekete alakos csészéje, amely belsejében (képzavarral: szinte szó szerint úgy, ahogy azt Homérosz megénekelte) Dionüszoszt ábrázolja a szőlővel behálózott hajó fedélzetén, delfinekké változott elrablói között. (vö. Trencsényi-Waldapfel 1983, 358. p.)

6 Az idézet Homérosz *Dionüszoszhoz* című himnuszának részlete, Devecseri Gábor fordításában. (Homérosz 1967, 850. p.)



1. kép. Dionüszosz szőlővel behálózott hajó fedélzetén, delfinekké változott elrablói között Exékiasz Kr. e. 530 körül készült csészéjén. (Forrás: Németh-Ritoók-Sarkady-Szilágyi 2006, 236. p.)

Krisztus előtt az 5. században már Bachus alakjához kapcsolódva a rómaiakhoz is átkerült kultusza.

A szőlőtő, -inda, -fürt motívuma az Ószövetség szövegeiben, jelesen Mózes első könyvében, Noé történetének részeként jelenik meg először: „Nóé elkezdte a földet művelni, és szőlőt ültetett.” (1Móz 9,20) Több más említést most figyelmen kívül hagyva az mindképpen megemlítendő, hogy a Bibliában a saját szőlőjét enni vagy alatta ülni a béke és a jólét képes kifejezése. A *Királyok második könyve* megfelelő szakasza például így szól: „Ne hallgassatok Ezékiásra, mert ezt üzeni AsszírIA kirÁlyA: Adjátok meg magatokat, és jöjjetek ki hozzám! Akkor mindenki a maga szőlőtökéjéről és fügefájáról ehetik, és mindenki a maga kútjának a vizét ihatja...” (2Kir 18,31) Zakariás próféta könyvében hasonló, metaforikus összefüggésben jelenik meg a szőlő: „...egy napon eltörlöm ennek az országnak a bűnét. Így szól a Seregek Ura: Azon a napon meghívja majd egyik ember a másikat a szőlőjébe és a fügefája alá.” (Zak 3,9–10)

A *Keresztény bibliai lexikon* szócikke szerint „a szőlő azonban nem csak a gyümölcsöt, hanem azt a földterületet is jelentheti, ahol azt termesztik. (Ézs 5,1; Mt 20,1). Ez a szőlőskert, vagy maga a szőlő a prófétáknál gyakran Izráel szimbóluma. (Ézs 5; Jer 2,21; Ez 17,6; Hós 10,1) A Heródes által építtetett templom bejárata felett egy nagy arany szőlőfürt volt elhelyezve.”

A Számok könyve tudósítása alapján azok a hírszerzők, akiket Mózes Kánaán felkerítésével bízott meg, hatalmas szőlőfürttel tértek vissza, s a kánaáni bőséget jelző gyümölcsöt a vállukra vetett boton szállították:

*Amikor Mózes útra bocsátotta őket Kánaán földjének kikémlésére, így szólt hozzájuk: „MenjeteK végíg az ország déli részén, aztán kapaszkodjatok fel a hegyre, és nézzéteK meg, milyen az ország és a nép, amely lakja, erős-e vagy gyenge, kevés-e vagy sok, milyen az ország, ahol él, jó-e vagy rossz, s milyenek a városok, amelyeket benépesít, nyitott tábor vagy erődítmény módjára épülteK-e, végül hogy áll a dolog a földjével, kövér-e vagy sovány, nőnek-e rajta fák vagy sem. SzedjéteK össze minden erőtöket, s hozzatok a föld gyümölcseéből is néhányat magatokkal.” Épp a szüret kezdetének volt az ideje. Elmentek hát, és kikémléteK az országot Cin pusztájától a Hamatba vivő út elején fekvő Rechobig. Áthaladtak a déli országreszen és eléteK Hebronba, ahol Enak leszármazottai, Achiman, Sesai és Talmai élteK. [Hebron ugyanis hét évvel előbb épült, mint az egyiptomi Tanisz.] Amikor Eskol völgyébe érteK, levágtak egy szőlőfürtöt a szőlővesszővel együtt, ezt kettesével egy boton vitték, aztán néhány gránátalmát és fügét is (szedteK). Azt a helyet Eskolnak nevezték arról a szőlőről, amelyet Izrael fiai leszedteK.*

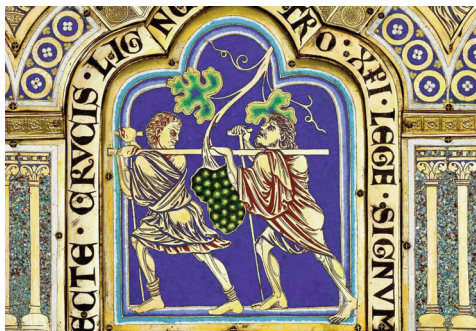
(Szám 13,17–24)

A középkori teológia a szőlőfürtöt Krisztus-szimbólumként, a két hírvivőt pedig az Ó- és az Újszövetség képviselőjeként értelmezték. Csak egy gyönyörű, egészen korai (1181) képi megfogalmazására, Nicolaus de Verdun klosterneuburgi oltárképének, ami magában egy lélegzetelállítóan szép *Biblia pauperum*, szóval a zománcképegyüttesnek erre, a hatalmas szőlőfürtöt cipelő két hírnököt ábrázoló alkotásra utalok, aminek körbefutó, latin nyelvű felirata a fentebb említett Krisztus-szimbolikára vonatkozik: *Vecte crucis lignum botro Christi lege signum.*<sup>7</sup> A (ritkábban) kánaáni követjárás néven is emlegetett motívum szakrális és profán térben is viszonylag nagy népszerűségnek örvend. Református templomaink festett mennyezeti kazettáin is előfordul. Módszeres kutatás nélkül most egy-egy „szélső pont”, a kárpátaljai Técső<sup>8</sup> (1748), valamint a baranyai Patapoklosi<sup>9</sup> (1794) református templomának az ábrázolásait említem.

7 Magyarul: A botban, melyen a szőlőfürt csüng, Krisztus keresztfáját lássátok. Vö. <http://assaffeller.com/presentations/The%20Verdun%20Altar/Slide33.JPG> [utolsó megtekintés: 2022.10.02.]

8 <https://pazmandicserjesskert.iwk.hu/aktualitasok/> [utolsó megtekintés: 2022.10.02.]

9 <https://travellina.hu/az-ormansag-mesebeli-templomai/> [utolsó megtekintés: 2022.10.02.]



2. kép. Mózes, szőlőfürtöt cipelő hírnökei a klosterneuburgi oltárképen. (Forrás: [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/69/Verduner\\_Altar\\_Weintraube.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/69/Verduner_Altar_Weintraube.jpg))



3. kép. A kánaáni követjárás az 1794-ben épült református templom egyik festett kazettáján. Patapoklosi. (Kisgyörgy Éva felv., 2021)



4. kép. Borozó cégtáblájaként (is) szolgáló, hatalmas szőlőfürtöt cipelő tirolai férfiak. Kufstein. (Liszka József felv., 2022)



5. kép. A település bortermelő jellegét hirdető szobor a városka Borpiac terén. Poysdorf. (Forrás: <https://mapio.net/pic/p-108739271/>)

Profán környezetben általában a szőlőtermesztés, bortermelés szimbóluma, cégérszerűen borozók homlokzatán (példaként álljon itt a tirolai Kufstein), de présházakon, az egykori borpiacokon, a település szőlőtermesztő jellegét hangsúlyozandó, szobrok, falfriskók formájában is tetten érhető (Bozen, Kőszeg, Medgyes, Poysdorf, Stuttgart).

Tudomásom szerint (de ez a tudás nyilván behatárolt) a magyaron kívül legalább a szlovák, a cseh és a német<sup>10</sup> nyelvterület szüreti felvonulásainak kedvelt zsánerejelenete

<sup>10</sup> <https://gfds.de/kalebs-traube/> [utolsó megtekintés: 2022.10.02.]

a vállukon tartott rúdról lecsüngő mű vagy természetes szőlőfürtfűzér. A csehországi Karlštejn történelmi játékaiknak rendszeresen felbukkanó látványossága a hatalmas mű szőlőfürtöt cipelő lányok (vagy legények) alakja.



6. kép. Szüreti felvonulás jelenete a helyi szőlőművelést jelképező hatalmas szőlőfürttel. Karlštejn na Berounsku, 2003.

(Forrás: Langhammerová 2004, 171. p.)

Mivel már érzem, hogy a tanulmány terjedelmi kereteit kezdem feszegetni, éppen csak érintőlegesen jelzem, hogy amíg az antikvitásban Dionüszosz (és Bacchus) szimbóluma (attribútuma) a szőlő volt, az újkori népi kultúrákban már magának Bacchusnak a szüreti felvonulásokon megjelenő alakja szimbolizálja a szőlőt, a szőlő- és a borkultúrát. Bizonyítják ezt az alakoskodó felvonulások Bacchus-figurái Bazintól Tokaj-hegyalájáig. (vö. Ujváry 1997, 222–224. p.)



7. kép. Fiatal férfiak által vállon cipelt szőlőharang, a szüreti felvonulás jelképe. Badacsony. (Mészáros Annarózsa felv., 2021.

Forrás: <https://likebalaton.hu/telepules/badacsonytomaj/hireink/a-leghosszabb-szureti-felvonulas-var-badacsonyan-256485/>)

Csokonai Vitéz Mihály 1795-ben íródott tréfás verse Bacchushoz, amelyben voltaképpen a Szent Orbán-kultusz bizonyos elemeinek az előképeit (párhuzamosságait?) is bemutatja:

*Bacchus. Atyám.  
Minekutána.  
A. Szőlőknek. Nagyobb. Részét.  
A. Jég. Elverte.  
Én. Furtminházi.  
Tarcali. Szőlősgazda.  
Néked. Szentelem. Ezt.  
A. Te. Eleven. Képeddel. Megékesítettet.  
Öreg. Kancsót.  
Minthogy. Belőle.  
Amint. Szoktam.  
Sokat. Nem. Ihatok.  
Keveset. Nem. Akarok.*

Visszatérve a Szentíráshoz, az Újtestamentumban az egyházatyák Máriát szőlőtőhöz hasonlították, amely Krisztust mint gyümölcsöt teremte. (Seibert 1986, 296. p.) Jézus önmagára vonatkoztatja a szőlő képét, amely a gazdához (Istenhez) való viszonyulásában egyedül igaz, valódi szőlőtő:

*Én vagyok az igazi szőlőtő, és az én Atyám a szőlősgazda. Azt a szőlővesszőt, amely nem terem gyümölcsöt énbennem, lemetszi; és amely gyümölcsöt terem, azt megtisztítja, hogy még több gyümölcsöt teremjen. Ti már tiszták vagytok az ige által, amelyet szóltam nektek. Maradjatok énbennem, és én tibennetek. Ahogyan a szőlővessző nem teremhet gyümölcsöt magától, ha nem marad a szőlőtőn, úgy ti sem, ha nem maradtok énbennem. Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővesszők: aki énbennem marad, és én őbenne, az terem sok gyümölcsöt, mert nélkülem semmit sem tudtok cselekedni. Ha valaki nem marad énbennem, kivetik, mint a lemetszett vesszőt, és megszárad, összegyűjtik valamennyit, tűzre vetik és elégetik.*

(Jn 15, 1–6)

Erre az összefüggésre utalnak a katolikus templomok oltárain (egyéb berendezési tárgyain) fölbukkanó szőlőfürt-, szőlőinda ábrázolások, de ugyanide vezethetők vissza a papi stólákon megjelenő szőlőfürtmotívumok, és a Mária-oszlopok szőlőindás, szőlőfürtös díszítése mind-mind ebben a körben mozognak. A szimbólumokban kevésbé gazdag református egyházművészetben Takács Béla szerint a szőlőfürtöt és a kalászt általában együtt ábrázolták, első előfordulásai 18. századi úrasztali terítőkön fordul elő. (Takács B. 1986, 102–104. p.) Szőlőfürt önállóan is megjelenhet, mint például egy, az 1700-as évek elején habán fazekas által készített ládbesenyői úrasztali korsón. (Takács szerk. é. n., 41. p.) A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Gyügye festett kazettás mennyezetének szőlőfürt-ábrázolása (1767) is alighanem ilyen üzenet hordoz. Itt, noha szakrális térben mozgunk, alighanem a szimbólum és a dekórum határmezsgyéjére keveredtünk. Nehéz ezt persze eldönteni, hogy az adott motívum az alkotó szándékai szerint mit akart jelenteni, hogyan tekintettek rá a korszak templomlátogatói, s milyen üzenetet hordoz, továbbá ez az üzenet célba ér-e napjaink embere vonatkozásában. Olykor talán egyértelmű (?), hogy egy kiüresedett szimbólum egyszerű díszítőelemmé dekórummá válik. A szászországi Pirna evangélikus temploma gyönyörű festett kazettás mennyezetének szőlőfürtmotívumai olyan helyeken és olyan kontextusban jelennek meg, ahol semmilyen jelképi értelmét nem lehet felfedezni, viszont a reneszánsz növényornamentikájába könnyedén illeszkedik... (Sturm 2005) 2019-ben a nürnbergi állami levéltár gyűjteményében található, festéssel díszített oklevelekből nyílt kiállítás. A gazdagon illusztrált kísérő katalógusból egyrészt az tetszik ki, hogy a viszonylag gyakori növényi és virágmotívumokból álló széldíszítmények közt szőlőinda, szőlőfürt csak elvétve akad. Az egyik, egy 1360-ból származó, hús püspök által jegyzett búcsúlevél az illusztrációk vonatkozásában viszont tanulságos. Az iniciálé és a fejléc figurális ábrázolásai által üresen hagyott mezőket szőlőfürtökkel terhes szőlőindák töltik ki. Noha vallási tartalmú, az egyházi hatóságok által kiadott oklevélről van szó, az oklevél bemu-

tatói és értelmezői (Gabriele Bartz és Markus Gneiß) az ábrázolást dekorációként értelmezik. (vö. Sauer szerk. 2019, 167–168. p.) Jómagam nem vagyok benne biztos, hogy a készítő eredetileg valóban kizárólag díszítő szándék vezette volna.

A direkt szakrális összefüggéseket egy kitérő erejéig elhagyva megjegyzendő, hogy ennek a szimbólumnak is lehetnek fokozatai. A szőlőfürt, szőlőinda elsődleges jelentése in túlmenően egy présház falára, borászat ajtajára applikálva is tekinthető szimbólumnak, hiszen azt jelzi, hogy abban az épületben valamiféle, a szőlővel, borral való foglalatosság zajlik (ebben az összefüggésben gyakran megjelenik egy borosüveg is, kétoldaltól egy-egy pohárral). Fentebb már érintettem, ótestamentumi előképre hivatkozva, hogy szőlőtermesztő, bortermelő térségek jelképeként jelenhet meg a szőlőfürt. Szekszárd szimbóluma a szőlőfürt, ami a várost uraló emelkedésen fémkonstrukciós szobrászati alkotásként jelzi a város bortermelő jellegét.<sup>11</sup> Ugyanebbe a kategóriába tartoznak a szőlőtermesztő falvak pecsétjének, címerének vissza-visszatérő motívumai: a szőlőfürtökkel terhes szőlőtőke, vagy csak a szőlőfürt, ami elsődlegesen a helyi gazdálkodási specializációra utal, noha olykor kiolvasható a bibliai vonatkozás is. Budaörs régi pecsétnyomóján egy feszületre kétoldaltól ráfutó szőlőfürtös indák láthatóak. Kovács József László írásában (Miért függ szőlőfürt a budaörsi pecsét keresztjén?) meggyőzően vezeti le a szimbólum bibliai gyökereinek a konkrét szőlőtermesztő tevékenységhez idomított kapcsolódásait.<sup>12</sup> A településcímerekben gyakorta megjelenő szőlőmotívum is ebbe a (kettős) képzetkörbe sorolható.

Nem kell viszont hosszasan érvelni amellett, hogy a szimbólumnak ez utóbbi formái azért alapvetően meglehetősen távolra kerültek (pontosabban ott soha nem is jártak) a fentebb tárgyalt teológiai gyökerű szimbólumvilágtól. A székely kapukon felbukkanó szőlőmotívum, ha akarom, határesetnek minősülhet, noha közelebb van a dekorumhoz. Van egy, hosszú évekkal ezelőtt egy német bolhapiacra vásárolt finom díszítésű kávéscsészém, amelynek szegélye alatt apró szőlőindák futnak körbe. Ez a motívum nyilvánvalóan nem hordoz semmiféle utalást az eszköz használati körére, kifejezetten esztétikai célzattal, dekorumként jelenik meg a szőlőinda. Borosbokályok szőlőmotívumai ellenben kifejezetten utalnak az adott tárgy funkciójára.

Az adott jel, jelkép, miközben önmagában jelez valamit, a térbeli elhelyezkedés komponensei okán is különféle jelentéssel bírhat. Itt talán érdemes megkülönböztetni a szűkebb és a tágabb teret. *Szűkebb tér* alatt azt értve, hogy az adott motívumhordozón, objektumon belül a kompozíció szempontjából milyen helyen, milyen kompozíciós rend részeként szerepel a motívum. A posztamentum körbefutó indákról lecsüngő szőlőfürtök jelentése nyilván nem teljesen ugyanaz (noha hasonló!) mint a Szűzanya ölé-

11 <https://elekfoto.files.wordpress.com/2016/12/dscf5228.jpg> [utolsó megtekintés: 2022. 10.02.]

12 <https://budaorsinaplo.hu/miert-fugg-szolofurt-a-budaorsi-pecset-keresztjen-2/> [utolsó megtekintés: 2022.10.02.]

ben helyet foglaló kis Jézus kezében,<sup>13</sup> s pláne nem az, ha egy hasonló szőlőfürtöt egy Szent Orbán-szobor kompozíciós keretében, a szent kezében tartott könyvre helyezve látjuk. És végképp más az üzenete, ha a szőlőfürt egy település címerében található...



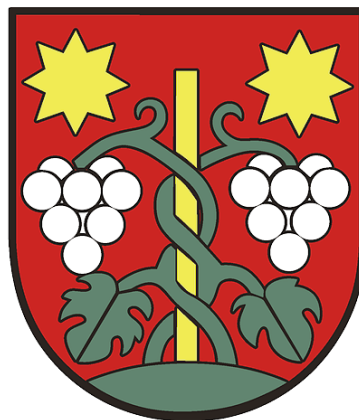
8. kép. Szűz Mária-szobor posztamensén körbefutó inda, szőlőfürtökkel. Egyház-gelle, 1689 (Liszka József felv., 2021)



9. kép. Szőlőfürtöt tartó kis Jézus egy 16. századi templomi szobron. Vill, Dél-Tirol (Liszka József felv., 2022)



10. kép. Szent Orbán kezében tartott könyvre (Biblia?) helyezett szőlőfürt. Szógyén, 1792 (Liszka József felv., 1994)



11. kép. A helyi szőlészeti tradíciókra utaló szőlőfürtök a település címerében, Kisújfalu.

13 A szőlőfürt Jézus kezében Jézus áldozati halálára és az Utolsó vacsorára utal. (Diós 2008, 460)

Bartha Eleknek igazza lehet, amikor a környezeti adaptáció egyik példajaként azt érzékelteti, s itt térek át a *tágabb tér*, szélesebb környezet szerepének tárgyalására, hogy egy zalaegerszegi szőlőhegyi fészület posztamensén látható „szőlő ornamentum” a szőlőhegygel, a szőlőterméssel hozható kapcsolatba, s maga a fészület annak mágikus védelmét jelezheti.<sup>14</sup> Ugyanez a szimbólum egy „semleges” helyen felállított fészületen nyilván más képzetet kelt a szemlélőben. Az ún. *gyetvai fészületek* szárának szinte kötelező motívuma a szőlőfürt, -inda. (Liszka 2021, 476. p.) Ezek a fészületek szinte soha nem szőlőhegyen állnak (alighanem temetői sírkeresztekből alakultak ki), a szóban forgó szimbólum jelentése is a bibliai előképekre vezethető vissza, noha a kérdésre, hogy e szimbólumok mennyire illeszkednek egy élő hagyományba, legfeljebb vállvonogatva tudnék valamit mondani...

A *Magyar katolikus lexikon* közöl egy lokalizálatlan Szent Orbán-szobor-lábazatot (a képen a szőlőpatrónus alakja nem látható), amelyen hasonló szőlőfürtmotívumok figyelhetők meg (Diós 2008, 457. p.), mint a Bartha Elek által Zalaegerszegről publikált fészület posztamensén. (Bartha 2017, 43. p.) *Nota bene*: ez utóbbi, zalaegerszegi objektum esetében sem látható maga a fészület, csupán a lábazat, tehát a két objektumrészlet elvileg akár fel is lenne cserélhető. Nos, a szőlőfürt vajon csak abban az esetben Szent Orbán attribútuma, amennyiben a könyvre helyezve a kezében tartja? A posztamensen megjelenő szőlőfürtmotívum nyilvánvalóan szimbólum, de tekinthető-e Orbán attribútumának?

#### 4.

A fenti kísérlet egy fogalombokor (szimbólum, attribútum, ornamentum, dekórum) definiálását, egymáshoz való viszonyának meghatározását célozta meg. Annyi nyilvánvaló, hogy a valamilyen szinten egy töröl fakadó fogalmak két csoportba oszthatók: az egyik (szimbólum és attribútum) valamilyen jelentéstartalommal bír, a másik (az ornamentum és dekórum) pedig alapvetően díszítményként funkcionál. Mindez nem jelenti azt, hogy ezek között ne lenne átjárás, s egy adott ábra bizonyos esetben ne lehetne valaminek a szimbóluma vagy attribútuma, más esetben meg ne jelentéstartalom nélküli ornamentum vagy dekórum formájában bukkanhatna föl. Konkrét példaként a szőlőtő, szőlőinda, szőlőfürt motívumának színeváltozásait mutattam be szakrális és profán környezetben, a szimbólum és a dekórum által kijelölt vonal különböző állomásain ingázva.

14 Mivel az eredetileg 1990-ben megjelent, az általam most használt gyűjteményes kötetben alighanem változtatás nélkül újraközölt szövegbe a szerző egy 2016-ban készült felvételt illesztett, így csak sejteni lehet, hogy a zalaegerszegi példa erre akar utalni. (Bartha 2017, 43. p.)

## Irodalom

- Brückner, Wolfgang 2013. *Bilddenken. Mensch und Magie oder Missverständnisse der Moderne*. Münster – New York – München – Berlin, Waxmann /Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland, 122./
- Buganová, Klaudia 2005. Ochranné a kresťanské symboly na objektoch ľudovej architektúry. *Historica Carpatica* 36, 71–96. p.
- Danglová, Oľga 2001b. *Dekor – symbol. Dekoratívna tradícia na Slovensku v európskych kontextoch*. Bratislava, VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Dávid Katalin 2002. *A teremtett világ misztériuma. Bibliai jelképek kézikönyve*. Budapest, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója.
- Der Kleine Pauly 1979. *Lexikon der Antike 1–5*. Auf der Grundlage von Pauly's Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter bearbeitet und herausgegeben von Konrad Ziegler, Walther Sontheimer und Hans Gärtner. München, Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Diós István 2008. Szőlő; szőlőfűrt; szőlőtő. In *Magyar katolikus lexikon XIII*. Diós István főszerk. Budapest, Szent István Társulat, 457-460.; 460; 464. p.
- EAS 1995. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1–2*. Botík, Ján – Slavkovský, Peter szerk. Bratislava, VEDA.
- Eisler János 2017. Ornemens, ornamentum: dísz, díszítés, díszítettség. Vázlat egy készülő tanulmányhoz. *Magyar Művészet* 5/2, 24–31. p.
- Engemann, Josef 1997. *Deutung und Bedeutung frühchristliche Bildwerke*. Darmstadt, Primus Verlag.
- Frutiger, Adrian 2011<sup>2</sup>. *Der Mensch und seine Zeichen*. Wiesbaden, Marix Verlag.
- Gazda Klára 2000. Keresztény jelképek a népi díszítőművészetben? *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 8. Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos szerk. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 100–142. p.
- Henkel, Arthur – Schöne, Albrecht szerk. 1996. *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*. Taschenausgabe. Stuttgart – Weimar, Verlag J. B. Metzler.
- Heller Ágnes 2015. *Az ónéletrajzi emlékezés filozófiája*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó.
- Homérosz 1967. *Iliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények*. Devecseri Gábor ford. Budapest, Magyar Helikon.
- Kerényi, Karl 1967. Ankunft des Dionysos. In uő: *Auf Spuren des Mythos*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 271–276. p.
- Langhammerová, Jiřina 2004. *Lidové zvyky. Výroční obyčeje z Čech a Moravy*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny.
- Läpple, Alfred 1996. *Kleines Lexikon des christlichen Brauchtums*. Augsburg, Pattloch Verlag.
- LCI 1974. *Lexikon der christlichen Ikonographie 1–8*. Rom – Freiburg – Basel – Wien, Herder.
- LdK 1968–78. *Lexikon der Kunst 1–5*. Leipzig, VEB E. A. Seemann Verlag.
- Liszka József 2016. *Határvidékek. Határok és határtalanságok az összehasonlító folklorisztika és etnológia szempontjából*. Komárom – Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Liszka József 2021. *Monumentumok. Szakrális (és „szakrális”) kisemlékek a Kárpát-medencében. Forma–Terminológia–Funkció*. Komárom – Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Etnológiai Központ.
- LThK 1957–65<sup>2</sup>. *Lexikon für Theologie und Kirche 1–10*. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage. Hg. von Josef Höfer–Karl Rahner. Freiburg, Verlag Herder.

- Marosi Ernő 2011. Ornamentika. In Bartók István – Csörsz Rumen István – Jankovics József – Szentmártoni Szabó Géza (szerk.): *Magyar művelődéstörténeti lexikon LX. A főszerkesztő, Kőszeghy Péter hatvanadik születésnapjára. Minden kor: ángyod térde – „Zsúpra aggnő”*. Budapest, rec. iti, 183–224. p.
- Meyer, Franz Sales 1927<sup>12</sup>. *Systematisch geordnetes Handbuch der Ornamentik zum Gebrauch für Musterzeichner, Architekten, Schulen und Gewerbetreibende sowie zum Studium im Allgemeinen*. Zwölfte Auflage. Leipzig, Verlag von E. A. Seemann. [reprint: Berlin, Signa 1997]
- Németh György – Ritoók Zsigmond – Sarkady János – Szilágyi János György 2006. *Görög művelődéstörténet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Parti Nagy Lajos 2000<sup>2</sup>. *Esti kréta. Versek*. Pécs, Jelenkor Kiadó.
- Ripa, Cesare 1997. *Iconologia, azaz különféle képek leírása...* Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Sajó Tamás. Budapest, Balassi Kiadó.
- Rusina, Ivan – Zervan, Marian 2000. *Príbehý Nového zákona – ikonografia*. Bratislava, Slovenská národná galéria.
- Sándor Iván 2018. *A hetedik nap*. Budapest, Magvető.
- Santarcangeli, Paolo 1972. A szimbólum lényege, meghatározásának lehetősége és osztályozási módszerei. *Filológiai Közlöny* 18, 317–332. p.
- Sauer, Christine szerk. 2019. *Bilderpracht und Seelenheil Illuminierte Urkunden aus Nürnberger Archiven und Sammlungen*. Begleitband zur gleichnamigen Ausstellung in der Stadtbibliothek im Bildungscampus Nürnberg vom 13. Februar – 4. Mai 2019. Neustadt an der Aisch, Verlag Ph. C. W. Schmidt.
- Schlesinger, Max 1912. *Geschichte des Symbols. Ein Versuch*. Berlin, Verlag von Leonhard Simion.
- Schmidt, Leopold 1966. *Volks Glaube und Volksbrauch. Gestalten–Gebilde–Gebärden*. Berlin, Erich Schmidt Verlag.
- Seibert, Jutta szerk. 1986. *A keresztény művészet lexikona*. Budapest, Corvina.
- Sturm, Albrecht szerk. 2005. *Die Stadtkirche St. Marien zu Pirna*. Pirna, Evangelisch-Lutherische Kirchengemeinde.
- Szacsvay Éva 2021. *Tárgyak és folklór. Tanulmányok a 75 éves Szacsvay Évától*. Budapest, Néprajzi Múzeum – ELTE BTK Néprajzi Intézet.
- Szerdahelyi István 1992. Szimbólum. In *Világirodalmi lexikon* 14. Budapest, Akadémiai Kiadó, 361–363. p.
- Tafner Vidor 1915. Az ornamentum. *Magyar Iparművészet* 18, 208–221. p.
- Takács Béla 1996. *Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben*. Budapest, Magyar Református Egyház Sajtóosztálya.
- Takács Béla é. n. „Ich liebe, Herr, das Haus, das Dir geweiht...” *Reformierte Kirchenkunst in Ungarn*. Fotos von József Hapák. Budapest, Officina Nova.
- Trencsényi-Waldapfel Imre 1983<sup>8</sup>. *Mitológia*. Budapest, Gondolat.
- Ujváry Zoltán 1997. *Népi színjátékok és maszkos szokások*. Debrecen, Multiplex Media – Debrecen University Press.
- Verebélyi Kincső 2019. *Nép. Ipar. Művészet*. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék – Debreceni Egyetemi Kiadó /Studia Folkloristica et Ethnographica, 73./
- Voigt Vilmos 2011. *Jeltudomány*. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó /Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfűzetek, 5./
- Wimmer, Otto 2008. *Szentek szimbólumai. Attribútumok és ábrázolásuk*. Budapest, Jel Kiadó.

Wimmer, Otto 2015. *Kennzeichen und Attribute der Heiligen*. Bearbeitet und mit Bildern ergänzt von Barbara Knoflach-Zingerle. Innsbruck – Wien, Tyrolia Verlag.

Zádor Anna – Genthon István szerk. 1965–1968. *Művészeti lexikon I–IV*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Zajonc, Juraj 1996. Ornament v tradičnej kultúre. Pokus o komplexné vymedzenie. In Krekovič, Eduard (szerk.): *Ornament a štýl*. Bratislava, Slovenská archeologická spoločnosť – Slovenská národopisná spoločnosť, 13–26. p.

JÓZSEF LISZKA

...TÁVOLI KÜRTHÖZ A BÁLVÁNYT...\*

CONTRIBUTIONS TO THE SIGN SYSTEMS OF SMALL-SIZED SACRAL MONUMENTS. SYMBOLS, ATTRIBUTES, ORNAMENTS, DECORS \*(LYRICS BY PARTI NAGY LAJOS)

The study attempts to interpret the phenomenon of symbols, attributes, ornaments, and decors which play a dominant role in small-sized sacral monuments. It tries to distinguish between the different categories by using a specific example, the vine tendril and grape bunch, and also seeks to answer the question of how the given sign or symbol has undergone changes in meaning and function over time.